

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/40/52-55>

Leyla Hüseynzadə
Bakı Biznes Universiteti
magistrant
huseynzadeleyla19@gmail.com

Bankların maliyyə möhkəmliyinin təhlilinin nəzəri-meteoroloji aspektləri

Xülasə

Məqalənin məqsədi kommersiya banklarının maliyyə sabitliyinin mahiyyətini, qiymətləndirilməsinin göstəricilər sistemini öyrənmək və əsaslandırmaq, həmçinin onların üstünlüklərini və çatışmazlıqlarını müəyyən etməkdir.

Məqalədə kommersiya banklarının maliyyə sabitliyinin makro və mikro aspektdə əhəmiyyəti tədqiq edilmiş və bu aspektdə onların davamlı inkişafının vacibliyi vurğulanmışdır.

Maliyyə sabitliyinə iqtisadi ədəbiyyatlarda olan elmi yanaşmalar təhlil edilmiş və müxtəlif nəzəri mənbələr əsasında maliyyə sabitliyi anlayışına yanaşmalar ümumiləşdirilmişdir. Aparılan tədqiqat əsasında bankların maliyyə sabitliyinin təhlili edilməsinin kompleks göstəricilər sistemi təklif edilmişdir.

Açar sözlər: bank, maliyyə sabitliyi, Mərkəzi Bank, göstəricilər sistemi, maliyyə sabitliyinin təhlili

Leyla Huseynzade
Baku Business University
Master student
huseynzadeleyla19@gmail.com

Theoretical-Meteorological Aspects of the Analysis of Financial Strength of Banks

Abstract

The purpose of the article is to study and justify the essence of financial stability of commercial banks, the system of indicators for evaluation, as well as to determine their advantages and disadvantages.

In the article, the importance of the financial stability of commercial banks in macro and micro aspects was studied and the importance of their continuous development was emphasized in this aspect.

Scientific approaches to financial stability in economic literature were analyzed and approaches to the concept of financial stability were summarized based on various theoretical sources. Based on the conducted research, a complex system of indicators for analyzing the financial stability of banks was proposed.

Keywords: bank, financial stability, Central Bank, indicator system, analysis of financial stability

Giriş

İqtisad elminin inkişaf tarixində müxtəlif nəzəriyyələr formalaşmış və inkişaf etmişdir. Məlum məsələdir ki, hər bir nəzəriyyənin yaradıcıları və inkişafını təmin edən məktəblər formalaşmışdır. Belə fundamental və iqtisadçılar arasında geniş müzakirələrə səbəb olan, eyni zamanda yeni nəzəriyyələrin və iqtisadi məktəblərin formalaşmasına təkan verən tədqiqat obyektlərindən biri də bankların fəaliyyət səmərəliliyinin qiymətləndirilməsidir. Bank sferasında fəaliyyət səmərəliliyi onun vəsaitlərindən səmərəli istifadəsində və bütövlükdə maliyyə sabitliyinin təmin edilməsində öz əksini tapır ("Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 16.01.2004).

Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi təmin edildikdən sonra müasir iqtisadiyyatının mühüm xüsusiyyəti pul, kredit sektorlarının inteqrasiyaya və vahid milli maliyyə bazarının formalaşması olmuşdur. Belə ki, iqtisadi müstəqillik və müxtəlif mülkiyyətli müəssisələrin formalaşması bütövlükdə milli iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsində müxtəlif mənbə və maliyyə alətlərinə olan tələbat milli maliyyə bazarının formalaşmasını zəruri etmişdir ("Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 25.12.2009).

Tədqiqat

Maliyyə sistemi daxilində əsas rola malik qurumlar banklardır. Bazar münasibətlərinə əsaslanan ölkələrdə bank sistemi ikipilləli – Mərkəzi Bank və kommersiya bankları sistemindən ibarət olmaqla fiziki və hüquqi şəxslərdən depozitlərin və ya digər qaytarılan vəsaitlərin cəlb edilməsi, öz adından və öz hesabına kreditlərin verilməsini, habelə müştərilərin tapşırığı ilə köçürmə və hesablaşma-kassa əməliyyatlarını məcmu halda həyata keçirən hüquqi şəxsdir (Sadıqov, 2012, m.1).

Belə ki, ölkəmizdə 2019-cu ilin sonuna ümumi kredit portfeli 14900,9 milyon manat olmuşdursa, eyni göstərici 2024-cü ilin fevral ayına 23833,0 milyon manat təşkil etmişdir.

Cədvəl 1.

Bankların kredit portfelinin strukturu barədə məlumat (milyon manatla)

Portfelin bölgüsü	31.12.19	31.12.20	31.12.21	31.12.22	31.12.23	31.01.24	29.02.24
Kredit portfeli	14.900,9	14.157,0	16.659,1	19.594,4	23.183,0	23.566,4	23.833,0
Biznes kreditləri	9.031,6	8.478,3	9.740,0	10.855,1	12.616,8	12.912,9	13.063,7
İstehlak kreditləri	4.075,3	3.661,2	4.518,4	5.754,1	6.937,0	7.008,0	7.077,3
İpoteka kreditləri	1.794,0	2.017,5	2.400,7	2.985,2	3.629,2	3.645,5	3.692,0

Mənbə: <https://www.cbar.az/page-188/credit-institutions>

Beləliklə, milli iqtisadiyyatın inkişafında bankların rolu onların davamlı fəaliyyətinin təmin edilməsinin vacibliyini göstərir. Bu baxımdan kommersiya banklarının fəaliyyətinin öyrənilməsi və onların maliyyə sabitliyinin müasir yanaşmalar əsasında qiymətləndirilməsi vacibdir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində kommersiya bankının maliyyə sabitliyi onun rəqabət qabiliyyətinin qiymətləndirilməsində ən vacib amillərdən biridir. Bankın maliyyə möhkəmliyi nə qədər yüksəkdirsə, bazar şərtlərindəki gözlənilməz dəyişikliklərdən bir o qədər müstəqildir (Məhərrəmov və b., 2019, s. 688).

Bütün bunlar bank sferasında maliyyə möhkəmliyinin iqtisadi kategoriya kimi mahiyyətinin və nəzəri əsasların öyrənilməsini, onun təhlili metodikasının əsaslandırılmasını zəruri edir (Məmmədov, 2015, s. 325).

Bütövlükdə, maliyyə möhkəmliyinin mahiyyətini dolğun və hərtərəfli tədqiq etmək və mövcud nəzəri yanaşmaları ümumiləşdirməklə tərif vermək üçün müxtəlif iqtisadçıların nəzəri fikirlərinin müqayisəli öyrənilməsinə ehtiyac var.

V. V. Kovalev və O. N. Volkova görə, maliyyə vəziyyətinin ən vacib xüsusiyyətlərindən biri, fəaliyyətinin uzunmüddətli perspektiv baxımından sabitliyidir (Bogdanovskaya, 2004, s. 35-48). Müəssisənin ümumi maliyyə quruluşu, kreditordən və investordən asılılıq dərəcəsi ilə əlaqələndirilir. Nəticə etibarilə, maliyyə sabitliyi xüsusi və borc vəsaitlərinin nisbəti ilə xarakterizə olunur.

V. V. Kovalevə görə, müəssisənin əmlak vəziyyətinin təhlilini nəzərə alaraq, maliyyə vəziyyətinin dayanıqlı olması, əsasən, maliyyə mənbələrini aktivlərə yatırmanın məqsədəuyğunluğundan və düzgünlüyündən asılıdır (Kovalev, 2006, s. 428-438).

B. M. Rodionova görə, xüsusi dövrüyyə vəsaitlərinin mövcudluğu, onların təhlükəsizliyi, xüsusi və borclanan dövrüyyə vəsaitləri arasındakı nisbət müəssisənin maliyyə dayanıqlığını, maliyyə bazarındakı mövqeyini, qiymətli kağızlar çıxarmaqla resursların əlavə səfərbər olma imkanlarını xarakterizə edir (Rodionova, 2005, s. 291-293).

V.V. Boçarova görə maliyyə sabitliyi iqtisadi qurumun maliyyə dayanıqlığı onun pul ehtiyatlarının vəziyyətini xarakterizə edən, ödəmə qabiliyyətini və kredit ödəmə qabiliyyətini minimum sahibkarlıq riski səviyyəsində saxlayaraq əsasən öz hesabına müəssisəni inkişaf etdirməyi təmin edən bir vəziyyətdir (Bocharov, 2005, s. 10-13).

L. A. Bogdanovskaya, G. G. Vinogradov müəssisənin maliyyə sabitliyi konsepsiyası perspektivli ödəmə qabiliyyəti ilə əlaqələndirilir. Maliyyə sabitliyinin qiymətləndirilməsi xarici təhlil subyektlərinə (xüsusilə investorlara) müəssisənin uzun müddətə maliyyə imkanlarını müəyyənəlməyə imkan verir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsal prosesinin həyata keçirilməsi, genişləndirilməsi, müəssisənin müxtəlif ehtiyaclarının ödənilməsi öz vəsaitləri hesabına və çatışmazlığı halında borc vəsaitləri hesabına həyata keçirildiyi üçün xarici borc mənbələri böyük əhəmiyyət kəsb edir, baxmayaraq ki, bunlar olmadan etmək çətindir... Buna görə borc, kapital və məcmu kapital nisbətləri müxtəlif mövqelərdən öyrənilir (Sadıqov, 2010, s. 222; Bogdanovskaya et al., 2004, s. 35-48).

Yuxarıda qeyd olunan fikirlərə əsaslanaraq deyə bilərik ki, "maliyyə sabitliyi" konsepsiyasının məzmununa dair müxtəlif baxışların təhlili göstərir ki, tədqiq olunan problemlə bağlı müxtəlif müəlliflərin ümumi baxışı yoxdur. Onların əksəriyyəti maliyyə möhkəmliyini bir və ya iki göstəricidə ifadə edərək maliyyə möhkəmliyini lazım olduğundan daha dar şəkildə təmsil edirlər. Amma maliyyə davamlılığının çoxölçülü bir iqtisadi fenomen olduğu bəllidir, buna görə o göstəricilər sistemi ilə ifadə olunmalıdır (Müslümov, Kazımov, 2012, s. 246).

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq qeyd etmək istərdim ki, müxtəlif amillər qruplarının qarşılıqlı əlaqəsi və bir-birindən asılılığı belə nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, yalnız bankın fəaliyyətini xarakterizə edən bütün göstəricilərin kompleks sistemli istifadəsi ilə onun fəaliyyətini və maliyyə sabitliyini səmərəli qiymətləndirmək olar (Melnik, 2006, s. 352).

Bankların maliyyə sabitliyi mövzusunun aktuallığı kommersiya bankının fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində onun maliyyə sabitliyinin müəyyən edilməsinin əsas rol oynaması ilə bağlıdır. Bankın rifahı, inkişafın stimullaşdırılmasına yönəlmiş ehtiyat vəsaitlərinin formalaşması, rəqabət qabiliyyəti və əlavə resurslar cəlb etmək imkanları bankın maliyyə sabitliyinin dəqiq müəyyən edilməsindən və proqnozlaşdırılmasından asılıdır (Sadıqov, 2010, s. 212-213).

Kredit təşkilatının maliyyə sabitliyinin planlaşdırılmasında və müəyyən edilməsində təkcə bankın özü deyil, həm də onun səhmdarları və müştəriləri kimi iştirakçılar və ilk növbədə dövlət maraqlıdır. Onlar üçün kredit təşkilatlarının maliyyə sabitliyi iqtisadi maraqlarının və özlərinin rifahının təminatıdır.

Kommersiya banklarının maliyyə sabitliyinə həm dar mənada, yəni bankın likvidliyi, ödəmə qabiliyyəti və etibarlılığı, həm də geniş mənada, yəni müxtəlif əlverişsiz amillərə məruz qaldıqdan sonra bank fəaliyyətinin sabitləşməsi kimi baxıla bilər (Rokhmanova & Lyukevich, 2016, s. 469-471). Sonuncu həm də kredit təşkilatının əvvəlki vəziyyətinə qayıtmaq, öz funksiyalarını yerinə yetirməkdə davam etmək, məqsədlərinə nail olmaq qabiliyyəti kimi də şərh edilə bilər.

İqtisadi ədəbiyyatlarda bankların maliyyə sabitliyinin təhlili üçün bir çox müəllif metodları hazırlanmışdır ki, onların hamısını bank fəaliyyətinin əsas komponentlərinin – keyfiyyət, likvidlik və gəlirliliyin müvafiq səviyyəsini müəyyən etmək məqsədi birləşdirir.

Maliyyə sabitliyini qiymətləndirmək üçün müasir metodların tədqiqi onu deməyə əsas verir ki, Mərkəzi Bankın metodologiyası bank sferasında baş verən dəyişikliyə uyğunluğu baxımından daha məqsədəuyğun hesab edilir (Bakhareva, 2016, s. 136-140).

Bu gün bank sahəsində kommersiya banklarının maliyyə sabitliyinin qiymətləndirilməsi üçün bir çox metodikalar geniş yayılmışdır. Onların hamısını tədqiq edib təhlil etdikdən sonra iki növə

bölmək olar: ənənəvi üsullar və beynəlxalq aləmdə geniş yayılan üsullar. Ənənəvi metodları da öz növbəsində hüquqi tələblər və reyting agentliklərinin qiymətləndirmə üsullarına bölmək olar (Fetisov, 2014, s. 168).

Nəticə

Bütövlükdə, aparılan tədqiqat onu deməyə əsas verir ki, bankların maliyyə sabitliyinin təhlilində kompleks göstəricilər sistemindən istifadə olunması məqsədəuyğundur. Bu göstəricilərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- kapital göstəriciləri;
- aktivlərin göstəriciləri;
- gəlirlilik göstəriciləri;
- likvidlik göstəriciləri;
- faiz dərəcəsi riski göstəriciləri;
- konsentrasiya riski göstəriciləri;
- bankın idarə edilməsinin keyfiyyəti, onun əməliyyatları və riskləri;
- bankın mülkiyyət strukturunun şəffaflığının keyfiyyəti.

Ədəbiyyat

1. “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (16.01.2004).
2. “Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (25.12.2009).
3. Məhərrəmov, A. M., Qarayev, F. M., Səriyev, K. A., Tağıyev, M. R., Abışov, L. V. (2019). *Bank işi*.
4. Məmmədov, Z. F. (2015). *Bank fəaliyyətinin əsasları* (dərs vəsaiti).
5. Müslümov, S. Y., Kazımov, R. N. (2012). *Maliyyə təhlili* (dərslük). CBS.
6. Sadıqov, Ə. A. (2012). *Mühasibat uçotu* (dərslük).
7. Sadıqov, E. M. (2010). *Bank əməliyyatları* (dərs vəsaiti).
8. Sadıqov, E. M. (2010). *Bank əməliyyatları* (dərs vəsaiti). “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı.
9. Bocharov, V. V. (2005). *Fiansovyy analiz* (uchebnoye posobiye). Piter.
10. Bakhareva, A. A., & Mokrova, L. P. (2016). *Preimushchestva i nedostatki metodik otsenki finansovoy ustoychivosti kommercheskikh bankov*, 6, 136-140.
11. Bogdanovskaya, L. A., Vinogradov, G. G., Migun, O. F., & Strazheva, V. I. (2004). *Analiz khozyaystvennoy deyatel'nosti v promyshlennosti*. Vysshaya shkola.
12. Fetisov, G. G. (2014). *Ustoychivost' kommercheskogo banka i reytingovyye sistemy yeye otsenki*. Finansy i statistika.
13. Kovalev, V. V. (2006). *Analiz khozyaystvennoy deyatel'nosti predpriyatiya* (uchebnik). Prospekt.
14. Melnik, M. V. (2006). *Teoriya ekonomicheskogo analiza* (uchebnik dlya vuzov). Finansy.
15. Rodionova, V. M. (2005). *Finansovaya ustoychivost' predpriyatiya v usloviyakh inflyatsii*. Perspektiva.
16. Rokhmanova, D. A., & Lyukevich, I. N. (2016). *Problematika metodov otsenki finansovoy ustoychivosti kommercheskogo banka*. V sbornike: Nedelya nauki SPbPU materialy nauchnoy konferentsii s mezhdunarodnym uchastiyem.

Daxil oldu: 18.09.2024

Baxışa göndərildi: 01.10.2024

Təsdiq edildi: 10.10.2024

Çap olundu: 30.10.2024